

CHỦ THỂ CHỊU TRÁCH NHIỆM BỒI THƯỜNG THIẾT HẠI DO SẢN PHẨM CÓ KHUYẾT TẬT GÂY RA CHO NGƯỜI TIÊU DÙNG

NGUYỄN MAI KHÁ DUYÊN*

Ngày nhận bài: 19/12/2023

Ngày phản biện: 17/01/2024

Ngày đăng bài: 31/03/2024

Tóm tắt:

Bối cảnh hội nhập kinh tế toàn cầu, mở rộng tự do hóa thương mại đã thúc đẩy mạnh mẽ việc ký kết các Hiệp định thương mại tự do (Free Trade Agreement, viết tắt FTA) trên khắp thế giới, trong đó có Việt Nam. Từ đó, mở ra nhiều cơ hội và thách thức cho doanh nghiệp Việt Nam trong sản xuất sản phẩm, cạnh tranh với thị trường nội địa và nước ngoài, điều này dẫn đến sản phẩm lưu thông trên thị trường có nguy cơ tiềm ẩn những khuyết tật gây thiệt hại cho người tiêu dùng. Vì vậy, việc nghiên cứu chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng là thực sự cần thiết. Bài viết phân tích những quy định của pháp luật Việt Nam hiện hành và Luật Bảo vệ quyền lợi người tiêu dùng năm 2023 về chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng, đồng thời tìm hiểu pháp luật nước

Abstract:

Global economic integration and the expansion of trade liberalization have significantly promoted the signing of Free Trade Agreements (FTAs) worldwide, including in Vietnam. This development presents numerous opportunities and challenges for Vietnamese businesses in manufacturing products and competing in both domestic and foreign markets. Consequently, there is an increased likelihood of defective and potentially harmful products entering the market. Therefore, it is crucial to investigate which entities are responsible for compensating consumers for damages caused by defective products. This article analyzes the provisions of current Vietnamese law and the 2023 Law on Consumer Protection concerning the liability for such damages. Additionally, it explores foreign laws to facilitate a comparative analysis and draw

* ThS., Trường Đại học Luật Thành phố Hồ Chí Minh; Email: khaduyen1998@gmail.com

ngoài, từ đó đối sánh, rút ra kinh nghiệm insights that could enhance Vietnamese
hoàn thiện pháp luật Việt Nam. legislation.

Từ khóa:

Người tiêu dùng, chủ thể, trách
nhiệm, bồi thường thiệt hại, sản phẩm
khuyết tật

Keywords:

Consumer, subject, responsibility,
compensate damages, defective product

1. Đặt vấn đề

Trong chế định bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng, sau khi xác định căn cứ phát sinh trách nhiệm bồi thường thiệt hại thì chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại là một trong những nội dung quan trọng được người tiêu dùng cũng như tổ chức, cá nhân kinh doanh sản phẩm đặc biệt quan tâm. Bởi lẽ, khi sản phẩm có khuyết tật gây ra thiệt hại về tính mạng, sức khỏe, tài sản của người tiêu dùng thì quyền và lợi ích chính đáng của người tiêu dùng bị thiệt hại cần thiết được bảo vệ. Tuy nhiên, pháp luật về bảo vệ quyền lợi người tiêu dùng (sau đây gọi tắt là BVQLNTD) hiện nay vẫn tồn tại những bất cập, dẫn đến quyền và lợi ích của người tiêu dùng bị thiệt hại chưa được đảm bảo.

2. Khái quát về chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng

2.1. Khái niệm và đặc điểm của chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại

2.1.1. Khái niệm chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra

Trong mối quan hệ bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng, chủ thể bao gồm chủ thể có quyền (chủ thể được bồi thường) và chủ thể có nghĩa vụ (chủ thể có chịu trách nhiệm bồi thường), đồng thời quyền và nghĩa vụ của các chủ thể có tính chất tương xứng và đối lập nhau. Theo đó, khi phát sinh tranh chấp yêu cầu bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra thì chủ thể có nghĩa vụ phải có trách nhiệm bù đắp, khôi phục các tổn thất về vật chất và tinh thần cho người tiêu dùng bị thiệt hại. Trách nhiệm bồi thường thiệt hại của chủ thể này không dựa trên yếu tố lỗi, điều này có nghĩa dù không biết, không có lỗi trong việc phát sinh khuyết tật (trừ trường hợp miễn trách nhiệm bồi thường thiệt hại) và không có hành vi xâm phạm đến sức khỏe, tính mạng, tài sản của người tiêu dùng thì họ cũng phải chịu trách nhiệm bồi thường.

Bộ luật Dân sự năm 2015 ghi nhận hai loại chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường do vi phạm quyền lợi của người tiêu dùng nói chung là cá nhân và pháp nhân trong sản xuất, kinh doanh hàng hóa, dịch vụ¹, trong khi đó các chủ thể khác trong quan hệ pháp luật dân sự như tổ hợp tác, hộ gia đình hoặc tổ chức khác không có tư cách pháp nhân thì phải hoạt động thông qua đại diện theo ủy quyền. Nói cách khác, Bộ luật Dân sự năm 2015 chỉ ghi nhận tổ chức có tư cách pháp nhân là chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường. Mặt khác, Luật BVQLNTD năm 2023 tại Điều 34 quy định đối với trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra, thì “tổ chức, cá nhân kinh doanh” là chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường trong trường hợp sản phẩm do mình cung cấp gây thiệt hại đến tính mạng, sức khỏe, tài sản của người tiêu dùng, điều này trước đây được quy định tại Điều 23 Luật BVQLNTD năm 2010. Theo đó, tổ chức, cá nhân kinh doanh được định nghĩa là tổ chức, cá nhân thực hiện liên tục một, một số hoặc tất cả các công đoạn của quá trình từ đầu tư, sản xuất đến tiêu thụ sản phẩm, hàng hóa hoặc cung cấp dịch vụ trên thị trường nhằm mục đích sinh lợi, bao gồm: a) Thương nhân theo quy định của Luật Thương mại²; b) Cá nhân hoạt động thương mại độc lập, thường xuyên, không phải đăng ký kinh doanh³. Như vậy, pháp luật BVQLNTD quy định về phạm vi của chủ thể rộng hơn pháp luật dân sự, theo đó, bao gồm cá nhân, tổ chức kinh doanh có tư cách pháp nhân và tổ chức kinh doanh không có tư cách pháp nhân.

Từ những phân tích trên, chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra được hiểu là cá nhân, tổ chức kinh doanh sản phẩm có trách nhiệm khắc phục, bù đắp cho người tiêu dùng bị thiệt hại về tính mạng, sức khỏe và tài sản do sản phẩm mà cá nhân, tổ chức kinh doanh đó cung cấp.

2.1.2. Đặc điểm của chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra

Thứ nhất, chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại là chủ thể có mối liên hệ trực tiếp hoặc không có mối liên hệ trực tiếp với người tiêu dùng. Đó có thể là bất kỳ chủ thể nào tham gia vào chuỗi quá trình từ sản xuất đến tiêu thụ sản phẩm của người tiêu dùng,

¹ Điều 608 Bộ luật Dân sự năm 2015.

² Khoản 1 Điều 6 Luật Thương mại năm 2005 quy định: “*Thương nhân bao gồm tổ chức kinh tế được thành lập hợp pháp, cá nhân hoạt động thương mại một cách độc lập, thường xuyên và có đăng ký kinh doanh*”.

³ Khoản 2 Điều 3 Luật BVQLNTD năm 2023.

chẳng hạn như người bán hàng hoặc người phân phối trung gian. Chính điều này đã tạo nên một cơ chế bảo vệ người tiêu dùng bị thiệt hại một cách tối ưu nhất.

Thứ hai, chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại phải có nghĩa vụ chứng minh lỗi. Pháp luật BVQLNTD đã loại trừ yếu tố lỗi cũng như nghĩa vụ chứng minh lỗi của người tiêu dùng. Thay vào đó là đặt trách nhiệm pháp lý nghiêm ngặt đối với tổ chức, cá nhân kinh doanh, buộc chủ thể này phải có trách nhiệm chứng minh rằng sản phẩm họ đưa ra thị trường không có lỗi gây ra thiệt hại.

2.2. Khái niệm sản phẩm có khuyết tật

Dưới góc độ pháp lý về trách nhiệm sản phẩm thì sản phẩm có khuyết tật được hiểu theo nhiều cách hiểu khác nhau, tùy thuộc vào quy định pháp luật của từng quốc gia. Theo pháp luật Việt Nam, Luật BVQLNTD năm 2023 đề cập đến thuật ngữ “sản phẩm, hàng hóa có khuyết tật”⁴, tuy nhiên không đưa ra định nghĩa về sản phẩm và hàng hóa. Trong khi đó, “sản phẩm” là thuật ngữ có phạm vi nội hàm rộng hơn thuật ngữ “hàng hóa”, bao gồm hàng hóa hữu hình và hàng hóa vô hình. Từ đó, cho thấy nội hàm của thuật ngữ “sản phẩm, hàng hóa có khuyết tật” không xác định rõ ràng, vô hình trung gây mơ hồ cho người tiêu dùng khi xác định phạm vi của bồi thường thiệt hại. Trong phạm vi nghiên cứu, tác giả khai thác nội dung dưới nội hàm của thuật ngữ “*sản phẩm có khuyết tật*”.

Để một sản phẩm được xem là có khuyết tật, sản phẩm đó phải là: (i) Sản phẩm không đảm bảo sự an toàn cần thiết cho người tiêu dùng và (ii) có thiệt hại xảy ra, ảnh hưởng đến tính mạng, sức khỏe, tài sản của người tiêu dùng. Theo đó, khuyết tật của sản phẩm là lỗi của sản phẩm đã có trước hoặc kể cả khi đang lưu thông trên thị trường, kể cả một sản phẩm được sản xuất theo đúng tiêu chuẩn hoặc quy chuẩn kỹ thuật hiện hành nhưng chưa phát hiện ra khuyết tật tại thời điểm sản phẩm được cung cấp cho người tiêu dùng. Theo quy định pháp luật hiện hành, sản phẩm có khuyết tật trong ba trường hợp sau:

⁴ Khoản 4 Điều 3 Luật BVQLNTD năm 2023 quy định: “*Sản phẩm, hàng hóa có khuyết tật là sản phẩm, hàng hóa không bảo đảm an toàn cho người tiêu dùng, có khả năng gây thiệt hại cho tính mạng, sức khỏe, tài sản của người tiêu dùng, kể cả trường hợp hàng hóa đó được sản xuất theo đúng tiêu chuẩn hoặc quy chuẩn kỹ thuật hiện hành nhưng chưa phát hiện được khuyết tật tại thời điểm sản phẩm, hàng hóa được cung cấp cho người tiêu dùng, mặc dù sản phẩm, hàng hóa đó được sản xuất theo đúng tiêu chuẩn, quy chuẩn kỹ thuật hiện hành, bao gồm:*

- a) *Sản phẩm, hàng hóa sản xuất hàng loạt có khuyết tật phát sinh từ thiết kế kỹ thuật;*
- b) *Sản phẩm, hàng hóa đơn lẻ có khuyết tật phát sinh từ quá trình sản xuất, chế biến, vận chuyển, lưu giữ và sử dụng;*
- c) *Sản phẩm, hàng hóa tiềm ẩn nguy cơ gây mất an toàn trong quá trình sử dụng nhưng không có hướng dẫn, cảnh báo đầy đủ cho người tiêu dùng.”*

Thứ nhất, sản phẩm sản xuất hàng loạt (mass production) có khuyết tật phát sinh từ thiết kế kỹ thuật, tức là sản xuất số lượng lớn các sản phẩm tương tự trong các dòng chảy liên tục trên dây chuyền sản xuất. Đồng thời, lỗi của sản phẩm được phát sinh từ thiết kế kỹ thuật, “khi sản phẩm được sản xuất theo đúng thiết kế, nhưng bản thân sản phẩm có những dấu hiệu có thể gây nguy hiểm bất hợp lý cho người sử dụng theo cách thức thông thường”⁵, và khuyết tật của sản phẩm đã phát sinh từ trước khi sản phẩm được đưa vào lưu thông, đến tay người tiêu dùng sử dụng.

Thứ hai, sản phẩm đơn lẻ có khuyết tật phát sinh từ quá trình sản xuất, chế biến, vận chuyển, lưu giữ và sử dụng. Theo đó, trong quá trình sản xuất, nhà sản xuất đã không tuân thủ đúng thiết kế kỹ thuật hoặc quy chuẩn kỹ thuật hiện hành. Chẳng hạn, nguyên vật liệu sản xuất không đảm bảo tiêu chuẩn an toàn sức khỏe người tiêu dùng. Với quá trình chế biến, vận chuyển và lưu giữ thì khuyết tật phát sinh khi nhà sản xuất, đơn vị vận chuyển và lưu giữ không áp dụng đúng quy trình chế biến, vận chuyển và bảo quản sản phẩm dẫn đến sản phẩm xảy ra lỗi.

Thứ ba, sản phẩm tiềm ẩn nguy cơ gây mất an toàn trong quá trình sử dụng nhưng không có hướng dẫn, cảnh báo đầy đủ cho người tiêu dùng. Bất kỳ sản phẩm nào cũng đều mang những đặc tính riêng biệt, trong đó có những đặc tính có thể gây nguy hiểm nếu sử dụng không đúng, không có sự hướng dẫn hoặc cảnh báo từ phía nhà sản xuất, nhà phân phối và người bán hàng; dù rằng trước đó sản phẩm không tồn tại bất kỳ khuyết tật nào trong quá trình thiết kế, sản xuất, chế biến, vận chuyển và lưu giữ. Hơn nữa, “việc cảnh báo các nguy hiểm có khả năng xảy ra trong quá trình tiêu dùng sản phẩm có thể được thực hiện bằng nhiều hình thức, nhưng phải thể hiện được những yếu tố tiềm ẩn trong sản phẩm để nó không gây ra các thiệt hại vô lý cho người tiêu dùng khi được sử dụng theo cách thức và trong những điều kiện thông thường”⁶.

Có thể thấy, Luật BVQLNTD năm 2023 đã có sự thay đổi về mặt thuật ngữ và cách diễn đạt về sản phẩm có khuyết tật, tuy nhiên nội hàm và ý nghĩa của khái niệm vẫn mang tính kế thừa Luật BVQLNTD năm 2010. Bên cạnh đó, Luật BVQLNTD năm 2023 đã bổ sung nội dung sản phẩm có khuyết tật phát sinh trong quá trình “*sử dụng*”, điều này cho

⁵ Lê Hồng Hạnh (2013), *Chế định Trách nhiệm sản phẩm trong pháp luật Việt Nam (Sách chuyên khảo)*, Nxb Chính trị Quốc gia Sự thật, tr. 18.

⁶ Nguyễn Tiên Hùng (2019), *Sản phẩm có khuyết tật và cơ sở xác định sản phẩm có khuyết tật theo pháp luật của một số quốc gia trên thế giới*, Tạp chí Khoa học xã hội Việt Nam, số 3, tr. 9.

thấy Luật BVQLNTD năm 2023 có xu hướng bảo vệ tối đa quyền lợi của người tiêu dùng, bởi lẽ quyền đòi hỏi sản phẩm trong quá trình sử dụng phải được đảm bảo an toàn của người tiêu dùng là hoàn toàn chính đáng và cần thiết ghi nhận.

3. Quy định về chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng

Điều 34 Luật BVQLNTD năm 2023 quy định: “*Tổ chức, cá nhân kinh doanh có trách nhiệm bồi thường thiệt hại trong trường hợp sản phẩm, hàng hóa có khuyết tật do mình cung cấp gây thiệt hại...*”. Theo đó, tại khoản 2 Điều này liệt kê các chủ thể, bao gồm: “*a) Tổ chức, cá nhân sản xuất sản phẩm, hàng hóa; b) Tổ chức, cá nhân nhập khẩu sản phẩm, hàng hóa; c) Tổ chức, cá nhân gắn tên thương mại lên sản phẩm, hàng hóa hoặc sử dụng nhãn hiệu, chỉ dẫn thương mại cho phép nhận biết đó là tổ chức, cá nhân sản xuất, nhập khẩu sản phẩm, hàng hóa; d) Tổ chức, cá nhân thực hiện hoạt động trung gian thương mại đối với sản phẩm, hàng hóa; đ) Tổ chức, cá nhân trực tiếp cung cấp sản phẩm, hàng hóa cho người tiêu dùng; e) Tổ chức, cá nhân khác chịu trách nhiệm về sản phẩm, hàng hóa theo quy định khác của pháp luật có liên quan.*”.

Có thể thấy, pháp luật BVQLNTD đã quy định chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường xuyên suốt chuỗi cung ứng sản phẩm từ giai đoạn sản xuất đến giai đoạn phân phối sản phẩm trên thị trường, tiêu thụ sản phẩm của người tiêu dùng. Chủ thể đó có thể có mối liên hệ trực tiếp hoặc không có mối liên hệ trực tiếp với người tiêu dùng⁷. Điều đặc biệt, pháp luật đã không loại trừ trách nhiệm của chủ thể là người nhập khẩu, người bán hàng trong khi một sản phẩm có khuyết tật hay không phần lớn thông thường phụ thuộc vào khâu sản xuất. Bởi lẽ, trong quá trình phân phối sản phẩm vẫn có thể xảy ra những rủi ro dẫn đến sản phẩm xuất hiện khuyết tật, nếu cá nhân, tổ chức phân phối, trực tiếp bán sản phẩm không tuân thủ những quy định, quy trình vận chuyển, bảo quản và lưu giữ. Ví dụ, sản phẩm là sữa chua được nhà sản xuất chế biến theo một quy trình nghiêm ngặt, đảm bảo vệ sinh an toàn thực phẩm, bảo quản ở nhiệt độ thích hợp, lưu trữ đúng quy chuẩn nhưng nhà phân phối, đại lý hoặc người trực tiếp bán hàng lại không tuân thủ quy định về vận chuyển, điều kiện bảo quản dẫn đến sản phẩm bị hư hỏng.

⁷ Nguyễn Thị Vân Anh (2014), *Giáo trình Luật bảo vệ quyền lợi người tiêu dùng (Tái bản lần thứ 2 có sửa đổi)*, Nxb Công an nhân dân, tr. 134.

Ngược lại, tổ chức, cá nhân sản xuất sản phẩm hoàn toàn chịu trách nhiệm bồi thường do sản phẩm có khuyết tật gây ra dù sản phẩm đang ở giai đoạn nào trên thị trường, bởi lẽ, đây là chủ thể trực tiếp tự sản xuất hoặc tham gia vào quá trình chế biến, sản xuất tạo ra sản phẩm. Mặt khác, trường hợp người tiêu dùng không xác định được tổ chức, cá nhân sản xuất; nhập khẩu; gắn tên thương mại lên sản phẩm, hàng hóa hoặc sử dụng nhãn hiệu, chỉ dẫn thương mại cho phép nhận biết đó là tổ chức, cá nhân sản xuất, nhập khẩu sản phẩm, hàng hóa;... quy định tại khoản 2 Điều 34 Luật BVQLNTD năm 2023 thì trách nhiệm bồi thường thiệt hại lúc này thuộc về tổ chức, cá nhân trực tiếp cung cấp sản phẩm cho người tiêu dùng, trừ trường hợp pháp luật có quy định khác⁸. Quy định này cho thấy trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra được áp dụng đối với chủ thể là tổ chức, cá nhân sản xuất, nhập khẩu,... sản phẩm trước khi áp dụng đối với tổ chức, cá nhân trực tiếp cung cấp sản phẩm có khuyết tật (chẳng hạn như người bán hàng). Điều này không những tạo điều kiện cho quyền lợi của người tiêu dùng khi bị xâm phạm được bảo vệ một cách nhanh chóng, hiệu quả mà còn nâng cao trách nhiệm của các chủ thể kinh doanh sản phẩm. Hơn nữa, hiện nay xu hướng người tiêu dùng lựa chọn mua hàng trực tuyến thông qua các sàn thương mại điện tử hoặc mạng xã hội đang chiếm ưu thế. Từ đó, dẫn đến không ít sản phẩm có khuyết tật được cung cấp bởi nhà sản xuất, nhà phân phối không thực sự tồn tại trên thị trường nhằm mục đích lừa đảo người tiêu dùng.

Nhìn chung, theo quy định của Luật BVQLNTD năm 2023 thì người tiêu dùng có quyền yêu cầu bất kỳ cá nhân hoặc tổ chức liên quan phải có trách nhiệm bồi thường thiệt hại cho mình khi sản phẩm xảy ra khuyết tật. Điều này được thể hiện rõ ràng hơn khi Luật BVQLNTD năm 2023 bổ sung một số chủ thể, bao gồm: (i) Tổ chức, cá nhân thực hiện hoạt động trung gian thương mại đối với sản phẩm, hàng hóa. Theo đó, chủ thể là tổ chức, cá nhân thực hiện hoạt động trung gian thương mại⁹, bên trung gian (bên đại diện, bên môi giới, bên nhận ủy thác, bên đại lý) theo Luật Thương mại hiện hành thì phải là thương nhân, hoặc đối với ủy thác mua bán hàng hóa còn có thêm điều kiện phải là thương nhân kinh doanh mặt hàng phù hợp với hàng hóa được ủy thác¹⁰. (ii) Tổ chức, cá nhân khác chịu

⁸ Khoản 3 Điều 34 Luật BVQLNTD năm 2023.

⁹ Khoản 11 Điều 3 Luật Thương mại năm 2005 quy định: “*Các hoạt động trung gian thương mại là hoạt động của thương nhân để thực hiện các giao dịch thương mại cho một hoặc một số thương nhân được xác định, bao gồm hoạt động đại diện cho thương nhân, môi giới thương mại, ủy thác mua bán hàng hóa và đại lý thương mại*”.

¹⁰ Điều 156 Luật Thương mại năm 2005.

trách nhiệm về sản phẩm, hàng hóa theo quy định khác của pháp luật có liên quan. Có thể khẳng định, sản phẩm được sản xuất và đưa vào thị trường, để đến được người tiêu dùng thì sản phẩm đó có thể hoặc phải trải qua nhiều bên trung gian và có sự tham gia của các chủ thể khác. Do đó, Luật BVQLNTD năm 2023 bổ sung chủ thể là tổ chức, cá nhân thực hiện hoạt động trung gian thương mại và chủ thể khác cho thấy nhà làm luật đã có sự ràng buộc trách nhiệm bồi thường lên hầu hết các chủ thể tham gia vào quá trình phân phối sản phẩm đến người tiêu dùng; tạo nên hành lang pháp lý vững chắc nhằm BVQLNTD một cách tối ưu nhất. Tuy nhiên, đối với chủ thể khác, Luật BVQLNTD năm 2023 không quy định cụ thể đó là những chủ thể nào, từ đó có thể dẫn đến tình trạng bỏ sót chủ thể trong việc xác định chủ thể có trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra. Tại khoản 9 Điều 3 Luật BVQLNTD năm 2023 có đề cập đến thuật ngữ “người có ảnh hưởng”, theo đó đây là “*chuyên gia, người có uy tín, người được xã hội chú ý trong lĩnh vực, ngành, nghề cụ thể theo quy định của Chính phủ*”, tuy nhiên chủ thể này lại không được nêu trong nội dung trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng.

Bên cạnh đó, Luật BVQLNTD năm 2023 tại điểm c khoản 1 Điều 22 quy định về trách nhiệm liên đới của bên thứ ba trong việc cung cấp thông tin không chính xác hoặc không đầy đủ về sản phẩm, hàng hóa, dịch vụ cho người tiêu dùng. Trong khi đó, khoản 3 Điều 16 Luật Quảng cáo năm 2012 quy định quyền đòi bồi thường thiệt hại của người tiếp nhận quảng cáo, trong một số trường hợp đây đồng thời cũng có thể là người tiêu dùng. Theo đó, chủ thể này có quyền yêu cầu người quảng cáo hoặc người phát hành quảng cáo bồi thường thiệt hại khi sản phẩm không đảm bảo đúng nội dung đã quảng cáo. Có thể thấy, hiện nay quy định về vấn đề này vẫn chưa có sự thống nhất giữa các văn bản luật, điều này gây ảnh hưởng đến quyền lợi của người tiêu dùng khi sản phẩm sử dụng lại có tiềm ẩn những nguy cơ gây nguy hiểm mà với sự hiểu biết, kinh nghiệm thông thường của mình người tiêu dùng không thể tự nhận biết được.

4. Những điểm bất cập về chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng

4.1. Căn cứ chung để xác định thứ tự chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại

Để xác định một chủ thể nào đó có thuộc diện chịu trách nhiệm sản phẩm hay không, các nhà làm luật chủ yếu dựa vào mối liên hệ của chủ thể đó với sản phẩm mà người tiêu

dùng đã mua hoặc sử dụng¹¹. Về nguyên tắc, người tiêu dùng được bảo vệ tối đa về sự an toàn của sản phẩm khi sản phẩm đó được lưu thông trên thị trường, đến tay người tiêu dùng và người tiêu dùng có thể yêu cầu những chủ thể có trách nhiệm phải bồi thường thiệt hại. Tuy nhiên, thực tế đối với sản phẩm có khuyết tật thì không ít trường hợp người tiêu dùng gặp khó khăn trong vấn đề xác định chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại.

Trong thực tiễn áp dụng pháp luật, vấn đề xác định chủ thể có trách nhiệm bồi thường thiệt hại khi giải quyết tranh chấp bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra của Tòa án gặp nhiều khó khăn. Điển hình, Tòa án yêu cầu xác định sản phẩm có khuyết tật có phải là sản phẩm do tổ chức, cá nhân kinh doanh sản xuất, cung cấp hay không, bởi lẽ, Tòa án muốn loại trừ trường hợp đó là sản phẩm giả, sản phẩm bị nhái. Cụ thể, tại vụ kiện chai nước cam ép chai thủy tinh mang nhãn hiệu “Minute Maid Splash” 240ml nắp đỏ, nước màu vàng và có tép cam, trên vỏ chai ghi sản phẩm của Công ty Coca – Cola, NSX 29062011, HSD 29122011 phát hiện có dị vật. Hướng xử lý của Tòa án cấp sơ thẩm¹² và phúc thẩm¹³ đều không chấp nhận yêu cầu khởi kiện của bà Minh, Tòa án xác định sản phẩm chai nước ép Splash có dị vật không do Công ty Coca – Cola Việt Nam sản xuất, từ đó nhà sản xuất này không có trách nhiệm phải bồi thường cho bà Minh. Mặt khác, Tòa án yêu cầu bà cung cấp địa chỉ của cửa hàng và tên người bán trực tiếp nhưng bà không cung cấp, dẫn đến không xác định được sản phẩm có khuyết tật do đại lý của Công ty Coca – Cola Việt Nam cung cấp. Tương tự, tại vụ kiện vào năm 2021 liên quan đến chai bia Sài Gòn đỏ (Sabeco), Tòa án nhân dân Quận 5, Thành phố Hồ Chí Minh đã quyết định tạm ngừng phiên xét xử sơ thẩm, bởi Hội đồng xét xử nhận thấy tài liệu chứng cứ trong hồ sơ chưa đủ xác định chai bia dùng làm vật chứng có phải là sản phẩm của Sabeco không. Bên cạnh đó, trước khi tạm ngừng phiên xét xử, Hội đồng xét xử, đại diện Viện Kiểm sát nhân dân Quận 5 và luật sư bảo vệ quyền lợi cho Sabeco liên tục đặt câu hỏi cho đại diện ủy quyền của ông Du, rằng: “Có chứng minh được chai bia này là của Sabeco sản xuất ra hay không”, “Nguồn gốc của chai bia có phải Sabeco cung cấp”¹⁴.

¹¹ Nguyễn Tiến Hùng (2020), *Bàn về khái niệm và đặc điểm của trách nhiệm sản phẩm*, Tạp chí Dân chủ và Pháp luật, số 9 (342), tr. 45.

¹² Bản án số 06/2015/DS-ST ngày 23/9/2015 của Tòa án nhân dân quận Bắc Từ Liêm, Thành phố Hà Nội.

¹³ Bản án số 42/2016/DS-PT ngày 14/3/2016 của Tòa án nhân dân Thành phố Hà Nội.

¹⁴ Phan Thương, “Vụ Sabeco bị kiện đòi bồi thường triệu USD: Khách hàng không có nghĩa vụ chứng minh”, <https://thanhnien.vn/vu-sabeco-bi-kien-doi-boi-thuong-trieu-usd-khach-hang-khong-co-nghia-vu-chung-minh-1851059941.htm>, truy cập ngày 20/10/2023.

Tại hai vụ việc được bình luận, theo quy định pháp luật về BVQLNTD, tổ chức, cá nhân sản xuất sản phẩm là chủ thể đầu tiên có trách nhiệm bồi thường thiệt hại, mặc dù thực tế xác định nhà sản xuất đôi khi không dễ dàng khi hiện nay vấn nạn sản phẩm giả, bị làm nhái xuất hiện khá phổ biến. Trường hợp sản phẩm được xác định không phải do Công ty Coca – Cola Việt Nam, Tổng công ty cổ phần bia – rượu – nước giải khát Sài Gòn (Sabeco) sản xuất thì chủ thể bồi thường là tổ chức, cá nhân trực tiếp cung cấp sản phẩm.

4.2. Xác định chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường do sản phẩm có khuyết tật gây ra trong một số trường hợp cụ thể

Việc xác định chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng nói chung, dựa trên danh sách những chủ thể liên quan đã được quy định cụ thể trong Luật BVQLNTD. Tuy nhiên, có những trường hợp gây ra thiệt hại mà việc xác định chủ thể có trách nhiệm tương đối khó khăn, vì chưa được dự liệu cụ thể trong luật. Có thể kể đến các trường hợp sau đây:

4.2.1. Trường hợp việc gây thiệt hại cho người tiêu dùng bởi các sản phẩm có nguồn gốc hình thành từ trí tuệ nhân tạo

Đối với trường hợp này, việc xác định chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại cho người tiêu dùng là vấn đề không thực sự dễ dàng, khi giữa sản phẩm và hệ thống vận hành của các công nghệ đôi khi không có sự phân định rõ ràng, dẫn đến khuyết tật có thể không nằm ở sản phẩm mà lại nằm ở hệ thống vận hành¹⁵. Trong những năm gần đây, sự kiện xe ô tô tự lái Tesla gây tai nạn giao thông xảy ra ở nhiều quốc gia trên thế giới, trong đó có Việt Nam không còn là vấn đề mới mẻ. Nguyên nhân phần lớn phát sinh từ phần mềm tự lái của xe, chẳng hạn như hệ thống điều khiển xe bị nhầm chân ga, khiến xe không kiểm soát được tốc độ dẫn đến tai nạn¹⁶ hoặc xe bị lỗi tăng tốc mất kiểm soát¹⁷. Từ đó, câu hỏi pháp lý đặt ra là khi một chiếc xe có tính năng tự lái gây tai nạn, chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại là nhà sản xuất xe hay đơn vị phát triển hệ thống trí thông minh tự lái? Thực tế, rất nhiều trường hợp người lái xe cho rằng lỗi đến từ hệ thống điện tử của

¹⁵ Andrea Bertolini (2020), *Artificial intelligence and civil liability*, Policy Department for Citizens' Right and Constitutional Affairs, pp. 28.

¹⁶ Nguyễn Xuân Long, “Xe tự lái gây tai nạn, ai chịu trách nhiệm?”, <https://vietcetera.com/vn/xe-tu-lai-gay-tai-nan-ai-chiu-trach-nhiem>, truy cập ngày 20/10/2023.

¹⁷ Nhật Minh, “Đẩy lên nghi vấn xe Tesla bị lỗi tăng tốc mất kiểm soát”, <https://dantri.com.vn/o-to-xe-may/day-len-nghi-van-xe-tesla-bi-loi-tang-toc-mat-kiem-soat-20221124081221584.htm>, truy cập ngày 20/10/2023.

xe bị trục trặc và họ đã cố gắng thực hiện thao tác đạp phanh, trong khi đó Cơ quan An toàn giao thông quốc gia Mỹ (National Highway Traffic Safety Administration, viết tắt NHTSA) từng tiến hành điều tra các vụ tăng tốc đột ngột của xe Tesla ở nước này và đi đến kết luận lỗi do tài xế, chứ không phải lỗi thiết kế của xe. Hơn nữa, NHTSA nhắc nhở rằng tất cả hệ thống hỗ trợ lái xe tiên tiến đều yêu cầu người lái phải luôn kiểm soát và tham gia đầy đủ nhiệm vụ lái xe, theo đó, người lái xe phải chịu trách nhiệm về việc vận hành phương tiện của họ¹⁸. Tuy nhiên, hoạt động tự lái của xe tự lái là sự kết hợp của nhiều phần mềm, bộ phận cấu tạo, việc chứng minh khiếm khuyết, sơ suất của nhà sản xuất dẫn tới lỗi hoạt động của xe tự lái gây ra tai nạn trong nhiều trường hợp là không dễ dàng¹⁹. “Bên cạnh đó, cũng có nhiều ý kiến cổ súy cho việc áp dụng trách nhiệm nghiêm ngặt đối với các vật thể thông minh, yêu cầu mở rộng phạm vi các chủ thể phải chịu trách nhiệm – từ nhà sản xuất, nhà phân phối, người bán, thậm chí cả nhà cung cấp viễn thông”²⁰. Bởi lẽ, sơ suất của sản phẩm trí tuệ nhân tạo có thể đến từ lập trình hệ thống trí tuệ nhân tạo, hệ thống dữ liệu, hệ thống internet hoặc hệ thống quản lý đèn tín hiệu. Như vậy, “một số chủ thể khác cũng hưởng lợi từ AI nhưng không trực tiếp tham gia sản xuất, phân phối hay kinh doanh sản phẩm này”²¹.

4.2.2. Sản phẩm gây thiệt hại liên quan tới hành vi của nhiều bên khác nhau

Trước đây, trách nhiệm liên đới bồi thường thiệt hại khi sản phẩm có khuyết tật gây ra không được ghi nhận tại Luật BVQLNTD năm 2010, tuy nhiên tại khoản 3 Điều 23 quy định: “Việc bồi thường thiệt hại được thực hiện theo quy định của pháp luật về dân sự”. Theo đó, Bộ luật Dân sự năm 2015 căn cứ vào yếu tố lỗi để quy định trách nhiệm liên đới, cụ thể Điều 587 Bộ luật Dân sự năm 2015 quy định trách nhiệm bồi thường thiệt hại do nhiều người cùng gây ra và áp dụng dựa vào “mức độ lỗi của mỗi người, nếu không xác định được mức độ lỗi thì họ phải bồi thường theo phần bằng nhau”. Ngược lại, trách

¹⁸ Faiz Siddiqui, Jeremy B. Merrill, “17 fatalities, 736 crashes: The shocking toll of Tesla’s Autopilot”, <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/06/10/tesla-autopilot-crashes-elon-musk/>, truy cập ngày 20/10/2023.

¹⁹ Phạm Thị Hiền (2022), *Trách nhiệm bồi thường thiệt hại do xe tự lái gây ra – Nhìn từ thực tiễn pháp luật Đức và Hoa Kỳ - Một số kinh nghiệm cho Việt Nam*, Kỷ yếu “Hội thảo Trách nhiệm pháp lý trong ứng dụng trí tuệ nhân tạo: Thực tiễn quốc tế và kinh nghiệm cho Việt Nam”, Trường Đại học Luật Thành phố Hồ Chí Minh, tr. 163.

²⁰ Dương Quỳnh Hoa (2020), *Trách nhiệm bồi thường thiệt hại trong kỷ nguyên trí tuệ nhân tạo*, Tạp chí Nghiên cứu Lập pháp, số 09 (409), tr. 19.

²¹ Lê Minh Hùng – Nguyễn Thiện Tâm (2023), *Chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do trí tuệ nhân tạo gây ra*, Tạp chí Khoa học pháp lý Việt Nam, số 08 (168), tr. 17.

nhệm bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra dựa trên khiếm khuyết của sản phẩm và không căn cứ vào yếu tố lỗi. Điều này cho thấy sự mâu thuẫn giữa pháp luật dân sự và pháp luật BVQLNTD dẫn đến quyền lợi của người tiêu dùng không được đảm bảo. Thừa nhận rằng, trách nhiệm liên đới bồi thường đối với sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng sẽ tạo điều kiện thuận lợi cho người tiêu dùng trong việc xác định chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại cũng như dễ dàng yêu cầu bất cứ chủ thể nào có trách nhiệm liên đới phải bồi thường toàn bộ thiệt hại. Ngược lại, trách nhiệm liên đới bồi thường thiệt hại còn ràng buộc các chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường, hạn chế tình trạng né tránh, đùn đẩy trách nhiệm giữa các cá nhân, tổ chức kinh doanh. Nhìn nhận được vấn đề đó, Luật BVQLNTD năm 2023 đã có sự tiến bộ khi ghi nhận trách nhiệm liên đới tại khoản 4 Điều 34, cụ thể: *“Trường hợp nhiều tổ chức, cá nhân kinh doanh quy định tại khoản 2 Điều này cùng gây thiệt hại thì các tổ chức, cá nhân kinh doanh đó phải liên đới bồi thường thiệt hại cho người tiêu dùng”*. Từ đó, tạo một cơ chế đồng bộ, thống nhất nhằm bảo vệ quyền lợi của người tiêu dùng một cách hiệu quả nhất. Tuy nhiên, như đã phân tích, một số chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại quy định tại khoản 2 Điều 34 cần được quy định chi tiết.

Dưới góc độ nghiên cứu pháp luật nước ngoài, Bộ luật Dân sự Pháp tại Điều 1245-7 đã quy định về trách nhiệm liên đới đối với nhà sản xuất linh kiện và nhà sản xuất sản phẩm thành phẩm: *“Trường hợp thiệt hại bị gây ra do khuyết tật của một sản phẩm được gắn vào một sản phẩm khác, thì nhà sản xuất linh kiện và nhà sản xuất thực hiện việc gắn nó vào sản phẩm kia phải liên đới chịu trách nhiệm”*²². Tuy nhiên, có một ngoại lệ đối với nhà sản xuất linh kiện là không phải chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại khi xác định được khuyết tật là do thiết kế của sản phẩm mà linh kiện được gắn vào hoặc do chỉ thị của nhà sản xuất sản phẩm²³. Từ đó, cho thấy việc quy định trách nhiệm liên đới giữa nhà sản xuất sản phẩm thành phẩm với nhà sản xuất linh kiện, nhà sản xuất vật liệu, hay đơn vị thiết kế, vận hành ứng dụng trí tuệ nhân tạo là nội dung cần được chú trọng nghiên cứu và quy định cụ thể, rõ ràng.

5. Kiến nghị hoàn thiện pháp luật Việt Nam

²² Đại sứ quán Pháp tại Việt Nam (2018), *Bản dịch Bộ luật Dân sự Pháp*, tr. 284.

²³ Điều 1245-10, Đại sứ quán Pháp tại Việt Nam (2018), *tlđd (22)*, tr. 285.

Nhìn chung, xuất phát từ mục tiêu BVQLNTD trong mối quan hệ tiêu dùng với tổ chức, cá nhân kinh doanh, trong đó người tiêu dùng là chủ thể yếu thế. Luật BVQLNTD năm 2023 đã quy định các chủ thể trực tiếp hoặc gián tiếp tham gia vào chuỗi cung ứng sản phẩm phải chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại khi sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng, đồng thời có sự bổ sung về chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại. Tuy nhiên, quy định tại Luật BVQLNTD năm 2023 tồn tại một số bất cập, nội dung chưa rõ ràng và cần thiết được hoàn thiện hơn bằng văn bản hướng dẫn chi tiết.

Thứ nhất, đối với tổ chức, cá nhân khác, tại điểm e khoản 2 Điều 34 Luật BVQLNTD năm 2023 chỉ đề cập: “*Tổ chức, cá nhân khác chịu trách nhiệm về sản phẩm, hàng hóa theo quy định khác của pháp luật có liên quan*”, mà không quy định chi tiết đó là những chủ thể nào. Chẳng hạn, một số chủ thể tuy không tham gia vào quá trình sản xuất, phân phối và trực tiếp bán sản phẩm đến người tiêu dùng nhưng lại gián tiếp dẫn dắt, giới thiệu người tiêu dùng biết và sử dụng sản phẩm đó. Điển hình là KOL (một thuật ngữ trong Marketing, viết tắt cụm từ “Key Opinion Leader”, nghĩa là người có sức ảnh hưởng, người dẫn dắt, chi phối dư luận chủ chốt), KOC (một thuật ngữ trong Marketing, viết tắt cụm từ “Key Opinion Consumer”, nghĩa là người tiêu dùng chủ chốt, có sức ảnh hưởng lớn đến thị trường) hoặc những nghệ sĩ nổi tiếng, TikToker²⁴, YouTuber²⁵ có sự ảnh hưởng nhất định trên nền tảng mạng xã hội đông đảo người dùng. Bên cạnh những KOL, KOC có trách nhiệm, mang đến sự tích cực cho cộng đồng thì không ít cá nhân lợi dụng sự nổi tiếng, ảnh hưởng của mình để trục lợi thông qua những quảng cáo, trải nghiệm tiêu dùng. Từ đó, tác động đến hành vi tiêu dùng của người tiêu dùng, định hướng người tiêu dùng tin tưởng và tiếp cận sản phẩm, trong đó không loại trừ sản phẩm có khuyết tật. Vì vậy, pháp luật BVQLNTD cần quy định rõ tổ chức, cá nhân khác là những chủ thể nào bằng cách liệt kê các chủ thể hoặc đưa ra một định nghĩa khái quát về chủ thể này.

²⁴ Theo Từ điển Cambridge, TikToker được hiểu là: Người sử dụng dịch vụ truyền thông xã hội TikTok, đặc biệt là người chia sẻ các video ngắn mà họ đã tạo, thường là cảnh họ thực hiện một hoạt động và bao gồm cả âm nhạc. Nguyên văn bản gốc: “*Someone who uses the social media service TikTok, especially someone who shares short videos they have made, often of themselves doing an activity and including music*”. [<https://dictionary.cambridge.org/vi/dictionary/english/tiktoker>].

²⁵ Theo Từ điển Cambridge, YouTuber được hiểu là: Người thường xuyên sử dụng website YouTube, đặc biệt là người tạo và xuất hiện trong các video trên website. Nguyên văn bản gốc: “*A person who often uses the website YouTube, especially someone who makes and appears in videos on the website*”. [<https://dictionary.cambridge.org/vi/dictionary/english/youtuber>].

Thứ hai, với sự phát triển vượt trội của công nghệ trí tuệ nhân tạo như hiện nay đã phát sinh vấn đề pháp lý liên quan đến bồi thường thiệt hại do sản phẩm có khuyết tật gây ra cho người tiêu dùng, cụ thể khi sản phẩm có nguồn gốc hình thành từ trí tuệ nhân tạo có khuyết tật và gây thiệt hại cho người tiêu dùng về tính mạng, sức khỏe và tài sản. Do đó, pháp luật BVQLNTD cần thiết bổ sung và mở rộng phạm vi đối với chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại, cũng như liên đới chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại. Trong đó, đặc biệt quan tâm đến những chủ thể có mối liên hệ với sản phẩm có khuyết tật mặc dù không trực tiếp tham gia sản xuất sản phẩm, điển hình như: Đơn vị cung cấp viễn thông, đơn vị phát triển hệ thống vận hành hoặc đơn vị cung cấp hệ thống đèn tín hiệu giao thông,...

6. Kết luận

Pháp luật BVQLNTD của nước ta đã và đang trong quá trình hoàn thiện không ngừng, nhằm xây dựng một hành lang pháp lý vững chắc bảo vệ quyền và lợi ích hợp pháp của người tiêu dùng, đặc biệt trong bối cảnh hội nhập kinh tế quốc tế như hiện nay. Vì vậy, việc xác định chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại cho người tiêu dùng khi sản phẩm có khuyết tật gây ra có ý nghĩa pháp lý vô cùng quan trọng đối với người tiêu dùng bị thiệt hại, giúp họ thực hiện được quyền yêu cầu bồi thường thiệt hại. Bên cạnh đó, khi chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại được quy định một cách rõ ràng, đầy đủ thì chế định trách nhiệm liên đới bồi thường thiệt hại sẽ được thực hiện, theo đó chủ thể có trách nhiệm bồi thường riêng rẽ và liên đới chịu trách nhiệm bồi thường phải thực hiện nghĩa vụ của mình đối với chủ thể bị thiệt hại.

DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bộ luật Dân sự (Luật số 91/2015/QH13) ngày 24/11/2015.
2. Luật Bảo vệ quyền lợi người tiêu dùng (Luật số 59/2010/QH12) ngày 17/11/2010.
3. Luật Bảo vệ quyền lợi người tiêu dùng (Luật số 19/2023/QH15) ngày 20/6/2023.
4. Luật Thương mại (Luật số 36/2005/QH11) ngày 14/6/2005.
5. Luật Quảng cáo (Luật số 16/2012/QH13) ngày 21/6/2012.
6. Andrea Bertolini (2020), *Artificial intelligence and civil liability*, Policy Department for Citizens' Right and Constitutional Affairs.

7. Bản án số 06/2015/DS-ST ngày 23/9/2015 của Tòa án nhân dân quận Bắc Từ Liêm, Thành phố Hà Nội.
8. Bản án số 42/2016/DS-PT ngày 14/3/2016 của Tòa án nhân dân Thành phố Hà Nội.
9. Dương Quỳnh Hoa (2020), *Trách nhiệm bồi thường thiệt hại trong kỹ nguyên trí tuệ nhân tạo*, Tạp chí Nghiên cứu Lập pháp, số 09 (409).
10. Đại sứ quán Pháp tại Việt Nam (2018), *Bản dịch Bộ luật Dân sự Pháp*.
11. Faiz Siddiqui, Jeremy B. Merrill, “17 fatalities, 736 crashes: The shocking toll of Tesla’s Autopilot”, <https://www.washingtonpost.com/technology/2023/06/10/tesla-autopilot-crashes-elon-musk/>, truy cập ngày 20/10/2023.
12. Lê Hồng Hạnh (2013), *Chế định Trách nhiệm sản phẩm trong pháp luật Việt Nam (Sách chuyên khảo)*, Nxb Chính trị Quốc gia Sự thật.
13. Lê Minh Hùng – Nguyễn Thiện Tâm (2023), *Chủ thể chịu trách nhiệm bồi thường thiệt hại do trí tuệ nhân tạo gây ra*, Tạp chí Khoa học pháp lý Việt Nam, số 08 (168).
14. Nguyễn Thị Vân Anh (2014), *Giáo trình Luật bảo vệ quyền lợi người tiêu dùng (Tái bản lần thứ 2 có sửa đổi)*, Nxb Công an nhân dân.
15. Nguyễn Tiến Hùng (2019), *Sản phẩm có khuyết tật và cơ sở xác định sản phẩm có khuyết tật theo pháp luật của một số quốc gia trên thế giới*, Tạp chí Khoa học xã hội Việt Nam, số 3.
16. Nguyễn Tiến Hùng (2020), *Bàn về khái niệm và đặc điểm của trách nhiệm sản phẩm*, Tạp chí Dân chủ và Pháp luật, số 9 (342).
17. Nguyễn Xuân Long, “Xe tự lái gây tai nạn, ai chịu trách nhiệm?”, <https://vietcetera.com/vn/xe-tu-lai-gay-tai-nan-ai-chiu-trach-nhiem>, truy cập ngày 20/10/2023.
18. Nhật Minh, “Đẩy lên nghi vấn xe Tesla bị lỗi tăng tốc mất kiểm soát”, <https://dantri.com.vn/o-to-xe-may/day-len-nghi-van-xe-tesla-bi-loi-tang-toc-mat-kiem-soat-20221124081221584.htm>, truy cập ngày 20/10/2023.
19. Phạm Thị Hiền (2022), *Trách nhiệm bồi thường thiệt hại do xe tự lái gây ra – Nhìn từ thực tiễn pháp luật Đức và Hoa Kỳ - Một số kinh nghiệm cho Việt Nam*, Kỹ yếu

“Hội thảo Trách nhiệm pháp lý trong ứng dụng trí tuệ nhân tạo: Thực tiễn quốc tế và kinh nghiệm cho Việt Nam”, Trường Đại học Luật Thành phố Hồ Chí Minh.

20. Phan Thương, “Vụ Sabeco bị kiện đòi bồi thường triệu USD: Khách hàng không có nghĩa vụ chứng minh”, <https://thanhnien.vn/vu-sabeco-bi-kien-doi-boi-thuong-trieu-usd-khach-hang-khong-co-nghia-vu-chung-minh-1851059941.htm>, truy cập ngày 20/10/2023.

21. Từ điển Cambridge, <https://dictionary.cambridge.org>.